

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244

STRESZCZENIE	255

ZUSAMMENFASSUNG	269

SUMMARY	285

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

MYKOLO RÖMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS

Rimantas Miknys

Tautinio atgimimo procesai XIX amžiaus Europoje parodė, jog „naujų“ tautų formavimosi bei moderniosios valstybės plėtros svarbus, o neretai ir svarbiausias faktorius buvo trečiasis – valstiečių luomas. Luomas, kurios išpuoselėta etnografiniais elementais besiremianti originali liaudies kultūra tapo modernaus tautiškumo, valstybingumo kūnu ir siela. Ypač ten, kur etninės grupės neturėjo arba amžių eigoje buvo praradusios savo valstybingumą. Tokių visuomenių aukštesnieji luomai (dvarininkai, dvasininkai, bajorai, miestiečiai) buvo nutolę nuo liaudies kultūros (kalbos, papročių, tradicijų etc.) ir gyveno, reiškėsi kitokios, intelektualios kultūros aplinkoje. Paimkime tik keletą iš daugelio pavyzdžių. Taip Belgijoje flamandų valstietiška kultūra buvo atsiskyrusi nuo miesto ir kaimo inteligentijai atstovaujančios valonų (prancūzų). Čekijoje suvokietėjo bajorai ir miestiečiai, o slovakų bajorai madjarizavosi. Suomijoje aukštesnieji visuomenės luomai susitapatino su švedų kultūra. Vis dėlto neretai tokių luomų atstovai, nors ir ryškėjant kalbos bei kultūrinių interesų skirtumams, jautė savo bendrumą su liaudimi, buvo išsaugoję gimtąjį, arba pirminį, valstybinį patriotizmą (pvz., Suomijoje). Tai leido jiems, susiklosčius palankioms istorinėms aplinkybėms, efektyviai įsitraukti į naujos tautos ir tautinės valstybės kūrimosi procesus, padėjo užmegzti civilizuotus santykius su kitomis kultūriškai-istoriškai artimomis valstybėmis ir tautomis – ypač jeigu tie procesai buvo susipynę su išsivadavimu iš politiškai-kultūriškai visai svetimos valstybės priespaudos. Visų pirma tai pasakytina apie Suomijos situaciją Rusijos imperijos sudėtyje.

Nevisiškai tokia pati, bet iš esmės gana panaši buvo Lietuvos padėtis XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje.

Tos pačios Rusijos priespaudos sąlygomis dalis buvusios LDK – sulenkėjusios bajorijos palikuonys taip pat buvo išsaugoję valstybinį LDK mentalitetą ir artumo liaudžiai jausmą. Esminis skirtumas: senoji LDK buvo daugiatautė valstybė, o jos liaudis nevienalytė. Sudarė ją lietuviai, baltarusiai (rusinai), lenkai, kurie XIX a.–XX a. pradžioje tautinio atgi-

mimo, naujų, pilietinių visuomenių formavimosi kelyje nevienodai buvo pažengę į priekį. Tokios liaudies skirtybės labai komplikavo buvusios LDK bajorijos atstovų aktyvų dalyvavimą minėtuose procesuose. Dvi-prasmiską įtaką jų veiksmams darė ir buvusio LDK politinio partnerio – Lenkijos ta pati priklausomybė Rusijai bei Austrijai-Vengrijai ir Vokietijai. Pastangas reikėjo derinti, dėtis prie kultūriškai artimos naujos moderniosios lenkų tautos išsilaisvinimo, o kartu ir aktyviai dalyvauti Lietuvos tautiniame-demokratiniam judėjime. Koks sunkus tai buvo uždavinys net demokratiškai nusiteikusiems bajorų palikuonims, išraiškingai rodo Mykolo Römerio išgyvenimai. Savo atsiminimuose jis yra pažymėjęs:

„Žinojau, kad lietuviškas tautiškas judėjimas – besiplečiąs. Principe jam prijausdavau, nes suvokdavau, jog tai esanti liaudies demokratiškoji srovė. Bet prijausdavau gana pasyviai, lygiai taip, kaip galėčiau prijausti, savo principais pasiremdamas, kiekvienam kitam judėjimui, pavyzdžiui: svetimų man estų, slovėnų. Taisai prijautimas nė kiek nepaskatino manęs veikliai dalyvauti tautiškame lietuvių judėjime, nors buvau kilęs iš Lietuvos (grynai etnografiškos), bet gimęs ir augęs lenkiškoje šeimoje, jaučiausi susirišęs kultūros srityje su lenkų tauta ir jos gyvenimo bėgiu gyvenau. Lenkų tautos gyvenimo apraiškos nusverdavo veiklos simpatijas, jomis pasiremdamas, audžiau savo ateities sumanymus... Mūsų bajoriškoji kilmė uždėdavo žymę ant mūsų idėjos ir tautinių bei visuomeninių pažiūrų“¹.

Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms M. Römeriui pavyko priartėti prie esminių Lietuvos ir jos liaudies reikalų, savitai įsitraukti į mūsų minėtus procesus ir kaip teoretikui, ir kaip praktikui. Bene ryškiausia tokio savitumo išraiška yra M. Römerio „naujojo“ Lietuvos valstybingumo koncepcija ir su ja susiję praktinės politinės jo veiklos faktai 1911–1919 m. Istoriografijoje (ir Lenkijos, ir Lietuvos) ji kol kas daug dėmesio nesulaukė. Galėtume paminėti tik jo, kaip krajovco, pažiūrų apibūdinimą gerai žinomuose Juliuszo Bardacho (Julijaus Bardacho), Jano Jurkiewicziaus (Jano Jurkevičiaus) veikaluose bei Česlovo Laurinavičiaus straipsnyje, kuriame nagrinėjama M. Römerio Lietuvos valstybingumo tradici-

¹J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“ (mašinėraštis), LNB, f.47-337, l. 153–154.

jos, pilietybės, tautos sąvokų samprata². Pažymėtinas M. Römerio 1919, 1940 metų politinės veiklos aptarimas Piotro Lossowskio (Piotro Losovskio), Wiktora Sukiennickio (Viktora Sukienickio) darbuose³.

I. Nuostatos

Koncepcijos paskirtis ir esmė liktų, ko gero, neaiški, galbūt ir nesu-
prantama, jeigu neaptartume 1911–1915 m. autoriaus nuostatų, kuriomis
jis rėmėsi konstruodamas Lietuvos valstybingumo projekciją. Galima iš-
skirti dvi nuostatų grupes: **Pirma**: M. Römerio savimonė ir iš jos iš-
plaukianti **krajovcinė ideologija**, sąlygojanti specifinį požiūrį į a) istorinę
Lietuvą; b) į krašto tautų (lietuvių, baltarusių, lenkų) poreikių ir siekių
suderinamumo galimybes; c) į Lenkiją ir lenkiškos kultūros misiją krašte.
Antra: Istorinės Lietuvos geopolitinės padėties vertinimas.

Pirma: M. Römeris buvo vienas iš tų kalbiškai-kultūriškai sulenkėjusios
buvusios LDK bajorijos atstovų, kurie išsaugojo valstybinio ir kul-
tūrinio senosios LDK atskirumo nuo Lenkijos karalystės žemių jausmą,
LDK piliečio savimonę ir buvo **lietuviai istorine (politine) prasme**. Tokį
savęs suvokimą jis yra pareiškęs ne viename savo dienoraščio puslapyje.
Štai vienas iš įrašų:

„Esu lenkas, tikras Lietuvos pilietis, Lietuvos kraštietis, bet ne
Lenkijos pakraščio gyventojas... Lietuva man su sostine Vilniumi
yra bendra lietuvių ir Lietuvos lenkų krašto Tėvynė... Nerimsta
manye galbūt kažkokia protėvių dvasia, dvasia tų kilnaus kraujo
senelių ir prosenelių, kurie priešdemokratiniais laikais, būdami
natione ir kultūros požiūriu lenkai, vis dėlto turėjo pilietinį jaus-
mą ir savo poelgiais išreiškė ne vien tik tautybės [narodowości
– R. M.] valią ir poreikius, bet ir visumos, bendrijos, ištiso krašto
su visa jo liaudimi, pasyvia ir apatiška jėga, siekius. Galbūt yra
manye išlikęs atavizmas iš tų mano močiūčių kurios, kaip a. a.
senelė Tukałowa, laikė save ir savo giminę ne lenkiška, bet
krajovcine – rusiniška, iš dalies lietuviška, kultūros požiūriu de-
rinančia visa tai su lenkų tautybe. Galbūt tai yra visuomeninės
pareigos senas instinktas, iškilęs viršum luomo egoizmo dar tais
laikais, kada luominiai skirtumai nebuvo visiškai išryškėję ir
kada aukščiausi politinės tautos sluoksniai iš esmės sukaupe viso
krašto istoriją, o geriausi žmonės jautė pareigą ir sąžinės balsą
veikti inertiškos, pasyvios, politiškai beteisės ir nebrandžios visu-
mos vardu. Galbūt esu vienas iš paskutinių mohikanų tos didžio-
sios epigonų epochos, kuri Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje

pasizymėjo nuostabia Lietuvos lenkų gulgės giesme. Ir kas žino, ar mano potraukis prie liaudies ir demokratijos, harmoningai derantis su mano pilietiška Lietuvos atžvilgiu nuostata, nėra toks pats minėto gilaus visuomeninio instinkto padarinys, geriausių praeities dalelių atavizmo ir asmeninių mano įsitikinimų lydinys“⁴.

M. Römeris jautėsi esąs pilietis **istorinės Lietuvos**, kuri XX a. pradžioje maždaug apėmė tuometines Gardino, Vilniaus, Kauno, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijas. Matydamas, kad kylanti lenkų ir lietuvių nacionalizmo banga gali suskaldyti kraštą į atskiras dalis, sukelti čia gyvenančių tautų gilią nesantaiką, įžiebtį ginčijamų teritorijų ilgalaikius židinius, kaip priešpriešą šiai griaunančiai jėgai bandė išplėtoti krajovcinę ideologiją. 1906 metais leisdamas pilietinės savimonės ir su ja susijusių idėjų propagandai skirtą laikraštį „Gazeta Wileńska“, vėliau, iki 1915 metų, diskusijoje ir aštriuose ginčuose su panašios savimonės Vilniaus lenkų demokratų veikėjais Tadu Vrublevskiu (Tadeusz Wróblewski), Liudviku ir Vitoldu Abramovičiais (Ludwik Abramowicz, Witold Abramowicz) Bronislovu Kżyżanovskiu (Bronisław Krzyżanowski), Zigmantu Nagrodzkiu (Zygmunt Nagrodzki)... jis išryškino svarbiausius šios ideologijos bruožus. Jos šerdimi tapo požiūris į **istorinę Lietuvą kaip į integralų kraštą, besiremiantį istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūrinu bendrumu**⁵. Krajovciškumas buvo apibrėžtas kaip griežtai demokratinė, nesusijusi nė su viena krašte gyvenančia tauta (lietuviais, lenkais, žydais, baltarusiais), t. y. antinacionalistinė, ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Traktuodamas senąją LDK kaip kelių tautų tėvynę ir nematydamas galimybių joms civilizuotai atsiskirti dėl neišvengiamų teritorinių ir tautinių konfliktų, M. Römeris pasisakė prieš vienos kurios nors tautos interesų iškėlimą aukščiau už bendruosius krašto

²J. Bardach, *O dawnej i niedawniej Litwie*, Poznań, 1988, s. 218–221; J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 86–88, 97; Č. Laurinavičius, „Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą“, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 120–128.

³P. Lossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa, 1986, s. 312–316; W. Sukienicki, *East Central Europe during World War I: From Foreign Domination to National Independence*, New York, 1984.

⁴M. Römer, „Dziennik“, t. 26, LMAB, f. 138-2252, l. 375.

⁵M. Römer, „Dziennik“, t. 1, LMAB, f. 138-2228, l. 53, 64, 88, 93; idem, „Dziennik“, t. 2, LMAB, f. 138-2229, p. 42, 49, 50, 55, 89, 105, 227, 252, 409, 412, 465–470; idem, „Dziennik“, t. 3, LMAB, f. 138-2230, l. 62, 65, 66, 89, 90, 262, 305, 323, 324.

interesus, deklaravo krašto (istorinės Lietuvos) tautų lygias teises į laisvą ekonominę, kultūrinę ir tautinę plėtrą⁶. Taigi krašto tautinių-kultūrinių poreikių ir siekių suderinamumo galimybes jis siejo su pilietinio principo iškelimu virš tautinio, su demokratijos įsigalėjimu krašte, t. y. įsibėgėjus tautinės savimonės formavimosi ir visuomenės pilietėjimo procesams. M. Römeris griežtai kritikavo L. Abramovičiaus „grynąjį“ demokratiškumą, besirūpinantį vien tik krašto lenkų tautiniais ir visuomeniniais reikalais, įvardindamas jį kaip tautinį ir atveriantį kelią nacionalizmui:

„Krajovcinė demokratija yra viena, nesvarbu, ar ji lietuviška, ar lenkiška, ar baltarusiška, ar žydiška... Tai yra statymas vieno visuomeninio pastato, bet ne eilės atskirų tautinių trobelių“⁷.

O M. Römerio oponentas ir krašto demokratiją (liaudį), ir visą visuomenę traktavo kaip kelių atskirų lygių visuomenių – lenkų, lietuvių, baltarusių darinį. Taigi M. Römeris siekė suvienyti lenkų, lietuvių, baltarusių demokratų veiklą. Ji turėjo būti nukreipta į istorinės Lietuvos liaudies tautinės savimonės plėtojimą, ir į istorinės Lietuvos bendrumo suvokimo ugdymą⁸. Šiuo požiūriu krašto demokratiniai tautiniai judėjimai, o ypač lietuvių, M. Römerio buvo vertinami kaip veiksniai, organizuojantys pasyvią masę, įgalinantys ją virsti pilietine visuomene.

Tautiniu požiūriu M. Römeris tokios visuomenės neatskiriama dalimi laikė lenkus (ko dažnai nenorėjo pripažinti net ir lietuvių bei baltarusių demokratai), pabrėždamas, jog „lenkų demokratinė krajovcinė kryptis siekia krašte įtvirtinti lenkų visuomenę kaip vieną iš vietos visuomenių šalia lietuvių ir baltarusių... – čia pat nurodydamas: – be „tuteišių“ masės, kurios „įtautinimo“ forsuoti negalima, yra dar demokratija (liaudies masė) – o lenkai jau tautiškai susivokę, todėl turi teisę savarankiškai tautinei būčiai krašto visuomenėje“⁹. Kadangi ši visuomenė, kitaip nei lietuviai ir baltarusiai, iš esmės buvo nelokaluota, pabirusi po visą istorinę Lietuvą, tai jai M. Römeris numatė jungiamosios grandies tarp baltarusių ir lietuvių vaidmenį. Čia visų pirma buvo atsižvelgiama į lenkų kultūros reikšmę krašte, ypač katalikiškoje Baltarusijoje, Vilnijoje.

„Savo esme kraštas nėra lenkiškas, tačiau lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klėjai, kurie jungia įvairiautę liaudį į vieną krašto visumą. Lenkiškumas turi ten net paramą ir vaidina svarbų teigiamą vaidmenį – ir kultūrinį, ir visuomeninį, ir politinį“¹⁰.

Pagrindinė sąlyga tokiam lenkiškumo vaidmeniui ir sėkmės laidas – krajovaldinė demokratija. M. Römerio nuomone, pati Lenkija kultūriniai ir dvasiniai požiūriai buvo labai artima istorinei Lietuvai. Lenkijos nepriklausomybės siekį Mykolas Römeris apibūdino kaip

„laisvės idėją, didžiąją Vakarų kultūros misiją Rytų pakraščiuose. Kaip Lenkija buvo krikščionybės ramstis, taip dabar yra Europos kultūros atrama. Lenkija – ne tik savo tautinės idėjos, bet ir bendros idėjos riteris. Jos šūkis „Už mūsų ir jūsų laisvę“ išreiškia seną istorinę tiesą ir viltį, kuriai dabar tikriausiai lemta išsipildyti...“¹¹

Matyt, nevertėtų stebėtis šiomis M. Römerio idealistinėmis aspiracijomis, nes 1915 metų pradžioje besivaduojančios iš nelaisvės „legioninės“ Lenkijos įvaizdis dar nebuvo užtemdytas endekų imperializmo šešėliu.

Antra: Ne mažesnę už šių nuostatų įtaką M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcijai darė istorinės Lietuvos geopolitinės situacijos vertinimas. Pradėjęs šį klausimą svarstyti 1912 metais, kai Vilniuje pasirodė Galicijoje kuriamų šaulių būrių kviesliai, ypač karštai ir gyvai jį aptarinėjo 1914–1915 metais. Visų pirma jis pažymėjo nuolatinę Rusijos ir Vokietijos – panslavizmo su bizantiškomis priemaišomis ir ekspansyvaus germanizmo – grėsmę istorinei Lietuvai. Ypač daug dėmesio skyrė pirmajai, nes Vilniaus lenkų demokratų pasitarimuose su baltarusių ir lietuvių demokratiniais pažiūrų politikais (Antonu ir Ivanu Luckevičiais, Vaclovu Lastauskiu [Wacław Łastowski] bei Mykolu Sleževičiumi, Jurgiu Šauliu, Jonu Vileišiu, Steponu Kairiu, Andriumi Bulota) dėl politinės Lietuvos ateities išryškėjo aiški lietuvių orientacija į autonomiją būsimos naujos Rusijos sudėtyje. M. Römeriui „ipilietinta“ ir „įtautinta“ Rusija atrodė dar pavojingesnė nei gerai pažįstama valdininkų Rusija, su kuria, pasak jo, buvo galima tartis, derėtis, kurią net galėjai apgauti. M. Römeris dienoraštyje rašė, kad laimėjusios karą Rusijos buržuazinė tautinė formacija greičiausiai bus imperialistinė, o jos asimiliacinės potencijos pasirodys esą ne mažesnės nei Vokietijos, kurios taip

⁶M. Römer, „Dziennik“, t. 2, l. 89, 227, 489; idem, „Dziennik“, t. 3, l. 62, 66.

⁷M. Römer, „Dziennik“, t. 2, l. 89, 252.

⁸Ibid., l. 227; M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 62, 66; ibid., „Dziennik“, t. 2, l. 489.

⁹Ibid., l. 323.

¹⁰M. Römer, „Dziennik“, t. 26, LMAB, f. 138-2252, l. 195.

¹¹M. Römer, „Dziennik“, t. 4, LMAB, f. 138-2231, l. 368.

baiminasi lietuvių politikai¹². Todėl jam net nekilo abejonių, kad Lietuvai, kaip ir Lenkijai, būtina išsilaisvinti iš Rusijos priklausomybės.

II. Lietuvos valstybingumo koncepcija (teorija ir praktika 1911–1915 metais)

Įrašai M. Römerio dienoraštyje rodo, kad jos projekcija aiškius bruožus įgavo 1914 metų rudenį–1915 metų žiemą, kada didžiojoje Europos katastrofos akivaizdoje atgimė viltys atgauti valstybingumą. Vilniuje, dažniausiai M. Römerio bute, vyko vietos lenkų demokratų susitikimai su baltarusių, lietuvių demokratais dėl bendros pozicijos Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos reikalu. Tokią poziciją buvo numatoma pateikti planuotiems 1915 metų pradžioje pokalbiams-susitikimams Peterburge su kadetais ir kitais Rusijos liberaliaisiais sluoksniais. Diskusijų metu ir išsikristalizavo savita M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija.

Nors dėl anksčiau minėtų nuostatų jis nematė galimybių tokią autonomiją įgyvendinti Rusijos sudėtyje, pačią autonomijos idėją M. Römeris traktavo kaip nepriklausomybės idėjos pradžią. Jis kritiškai žiūrėjo į lietuvių keliamą etnografinės Lietuvos autonomijos koncepciją, nors lietuvių nuostatą suprato ir pateisino. M. Römeriui buvo suprantamas lietuvių politikų nenoras susieti gyvybingą lietuvių tautos sąjūdį su „didžiule, pasyvia, neįtautinta ir neįvisuomeninta baltarusių liaudies mase“. Pasak jo, jungimasis su baltarusiais lietuviams neduoda jokios apčiuopiamos naudos, o tik apsunkina jų padėtį, be to, kelia grėsmę lietuvių teisinių-valstybinių idealų įgyvendinimui, nes kompromituoja šį siekį akyse galingosios Rusijos, kuri nepripažįsta baltarusių tautos¹³. Tačiau pritarti autonomijos idėjai negalėjo, nes buvo įsitikinęs, kad tokiu atveju Rytų Baltarusija būtų pasmerkta rusifikacijai ir amžinai prarasta. O „Rytų barbarybė“ – Rusija – būtų dar labiau sustiprėjusi. Tuo tarpu vakarinei daliai – katalikiškajai Baltarusijai – grėstų polonizacija. Lietuviai, be abejonės, stengtųsi lituanizuoti, bet vargu ar jiems pasisektų. O apskritai M. Römeris lietuvių koncepciją vertino kaip realiausią, kadangi ji rėmėsi plačiu tautiniu-demokratinu judėjimu, tautiškai susipratusia lietuvių liaudimi¹⁴.

Vis dėlto, nenusižengdamas savo krajo vcinėms nuostatoms, neabejodamas būtinumu atsiskirti nuo Rusijos, M. Römeris suformulavo **nepriklausomos istorinės Lietuvos idėją**, siedamas ją su Lenkijos nepriklausomybės atkūrimu. Taip atgaivino **Jogailaičių Žečpospolitos** viziją, pasirinkdamas, kaip pats pažymėjo, – „mažiau matomą, daugiau teorinį nei lietuvių koncepcija kelią“, nes šie savo koncepcija „nieko negali prieš-

priešinti Rusijos valstybingumui, jos imperializmui“¹⁵. Visai kas kita – Jogailaičių Žečpospolitos idėja, kuri, jo manymu, galėjo tapti įrankiu politiniam liaudžių – lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, lenkų – lygiateisiškumui nuo „jūros iki jūros“. „Tereikia į ją [Žečpospolitą – R. M.] įlieti federacinį turinį, besiremiantį viduje tautiniais ir krajovciniais formacijų poreikiais, bet išoriškai federacija turėtų būti lygiateisė sanglauda – kuo glaudesnė, tuo stipresnė“¹⁶. M. Römerio nuomone, net ir lietuvių tautiniams-valstybiniais siekiams jėgų santykis ir plėtros tendencijos daug palankesnės tokioje Žečpospolitoje (Respublikoje) nei didžiulėje, besiremiančioje Azija (visų pirma istoriniu-kultūriniu atžvilgiu), Rusijoje. Reikia pažymėti, kad, tikėdamas liaudžių „nuo jūros iki jūros“ lygiateisiškumo ir federalizmo principu bei jo įgyvendinimo galimybe, jis numatė tokio principo taikymą ne tik seniesiems aliantams (Lenkijai ir istorinei Lietuvai – LDK), bet ir Ukrainai, Lietuvai, Baltarusijai, Lenkijai ir eventualiai Latvijai – kaip nepriklausomoms tautinėms valstybėms, besijungiančioms į tam tikrą sąjungą:

„Tokia Žečpospolita (gali būti ir Karalystė, nes vartojam Žečpospolitos vardą to valstybingumo istorinės formos požiūriu) būtų savo prigimtimi nauja Austrija. Įvairių tautų jėgų santykis tos valstybės viduje būtų toks, jog federalinės tendencijos turėtų joje išryškėti ir vėliau arba anksčiau atvesti iki sudėtinės valstybės išsiskyrimo į nepriklausomas tautines valstybes: Lenkiją, Lietuvą, Ukrainą, Baltarusiją ir eventualiai Latviją. Taigi Žečpospolita... būtų Lenkijos, Lietuvos ir Rusios liaudies emancipacijos įrankis, laisvės luotas ir taranas, skirtas sudaužyti Maskvos įkūnytam Ryčių goduliui...“¹⁷

Tad mažiausiai dviejų etnopolitinių darinių valstybei, t. y. istorinei Lietuvai, tokia federacija su Lenkija, arba Jogailaičių Žečpospolita, būtų pereinamoji forma į nepriklausomybę. Svarbiausias vaidmuo joje buvo skiriamas Lenkijai, jos potencijai, siekiant atsiplėsti nuo Rusijos:

¹²Ibid., l. 206.

¹³Ibid., l. 257.

¹⁴Ibid., l. 300.

¹⁵Ibid., l. 315.

¹⁶Ibid.

¹⁷Ibid., l. 332.

„Net tuo atveju, jeigu *Żečpospolita* išsirutuliotų iki monolitiško lenkų valstybingumo, tai ir tada Lietuvai ji būtų įrankis ar kelias į laisvę – bet tai būtų tik pereinamoji forma“¹⁸.

Tuo metu, 1914–1915 metais, M. Römeris principinių kolizijų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės idealuose nepastebėjo¹⁹. Jo Lietuvos valstybingumo koncepcijos ašį sudarė Lenkijos ir istorinės Lietuvos federacija, kuri turėjo būti dviejų savarankiškų demokratinių valstybių susivienijimas, laiduojantis abiejų valstybių išlikimą, esant sudėtingai geopolitinei situacijai, o pirmiausia – garantuojantis išsivadavimą iš Rusijos priklausomybės. Kita vertus, remiantis Jogailaičių *Żečpospolitos* idėja, buvo numatyta galimybė šiam „susivienijimui“ buvusioje *Żečpospolitos* teritorijoje išsiplėsti „nuo jūrų iki jūrų“ – į naujų nepriklausomų tautinių valstybių sąjungą²⁰. Tad koncepcijoje buvo kalbama apie dviejų ar kelių etnopolitinių darinių susivienijimą Lenkijos ar *Żečpospolitos* vardu. Tai gi – ne endekų puoselėta imperialistinė tautinė „Didžioji Lenkija“, o modernių, demokratinių, kultūriškai ir politiškai artimų valstybių sukūrimas ir jų sąjunga bei Vakarų kultūros apsauga šiame regione nuo bizantiškosios kultūros ekspansijos.

Suprasdamas politinėje diskusijoje dalyvavusių lietuvių (J. Šaulio, Mykolo Biržiškos, Augustino Janulaičio, J. Vileišio, Felicijos Bortkevičienės) būgštavimus, ar tokioje „unijoje“ neišsivyras endekų interesai, t. y., ar neatgims lenkų šovinizmas visų pirma tarp vietos sulenkėjusių bajorų, M. Römeris pažymėjo šio susivienijimo demokratinį pobūdį: tai turėjo eliminuoti ar susilpninti tokių tendencijų reiškimąsi. Demokratiškumas, lygiateisiškumas turėjo tapti ir vidaus, ir išorės santykių pagrindu. Pastariesiems pavyzdžiu buvo „liaudžių Austrijos“ modelis.

„Kalbama ne apie Lietuvos ir Lenkijos senosios unijos atnaujinimą, kadangi dabartiniai visuomeniniai, kultūriniai ir tautiniai santykiai dėl demokratizacijos yra jau kiti nei Jogailaičių unijos kūrimosi laikais. Kiti santykiai, kitos plėtros tendencijos reikalauja naujų formų. Kalbama ne apie unijos atnaujinimą, bet apie nepriklausomų federacijų, apie išsivadavusių iš Rusijos valstybių priespaudos naujų liaudžių Austriją“²¹.

Ketinant į tokią sąjungą įtraukti Ukrainą ir Latviją²², matyt, buvo ieškota galimybių sumažinti Lenkijos politinės, kultūrinės, militarinės hegemonijos grėsmę.

Pažymėtina, jog M. Römerio koncepcija iš esmės skiriasi nuo 1915–1922 metais susiformavusių ir plačiai paplitusių vadinamųjų federalisti-

nių koncepcijų. Pastarosios istorinei Lietuvai politinį-teritorinį vientisumą pripažino tik atnaujinus jos ryšius su Lenkija, o tokią Lietuvą dažnai vaizdavo kaip iš atskirų kantonų arba autonominių vienetų sudarytą valstybę²³. Taigi buvo pasisakoma už federaciją federacijoje, t. y. visai kito lygmens ryšį, net priešingą dėstytam M. Römerio. Federalistų koncepcijos garantavo aiškų Lenkijos politinį, kultūrinį ir kitokį dominavimą, tuo tarpu M. Römeris stengėsi jo išvengti.

M. Römerio koncepcijos kūrimas ir pagrindinių bruožų išryškinimas sutapo su jos įgyvendinimo pradžia. Kaip minėta, koncepcija išsikristalizavo Vilniaus lenkams, lietuviams, baltarusiams ieškant sutarimo Lietuvos autonomijos klausimu. Tad glaustas šios veiklos, paties M. Römerio veiksmų aptarimas yra kartu ir pirmųjų koncepcijos įgyvendinimo pastangų genezė.

Minėta jau, kad rimtesni Vilniaus lenkų, lietuvių ir baltarusių demokratų pasitarimai Lietuvos autonomijos, politinio savarankiškumo klausimu prasidėjo 1914 metų rudenį, tačiau savotiška preliudija jiems buvo 1911–1913 metų kontaktai, parengę idėjinį-politinį klimatą artimesniam bendravimui ir diskusijoms. O tai buvo ypač svarbu, nes, vis labiau politizuojantis lietuvių tautiniam judėjimui, stiprėjant endekų įtakai lenkų tautiniame judėjime, augo visų pirma lietuvių ir lenkų inteligentų, t. y. šių judėjimų aktyvo, nepasitikėjimas, įtarumas vienas kito atžvilgiu, o tai skatino ir vidinę, ir išorinę konfrontaciją. Taigi kilo kliūčių ir demokratišnių pažiūrų inteligentų bendravimui, nes reikėjo derinti siaurus jų atstovaujama tautinių bendrijų interesus su bendraisiais demokratijos, krašto poreikiais. Šiomis sąlygomis svarbų vaidmenį suvaidino Vilniaus masonų organizacinės struktūros ir ryšiai. Kaip žinoma, masonai buvo ir yra žmonijos tarpusavio meilės, brolybės idealų, žmonių dvasios laisvės propaguotojai. Todėl suprantama, kad esančius jų organizacinėse struktūrose Vilniaus lenkų, lietuvių, baltarusių veikėjus vienijo bendras siekis priešintis prievartai, kuri buvo tapatinama su Rusijos imperijos priešpauža. Lietuvos politinės autonomijos, politinio savarankiškumo įgyvendinimas, Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas kovoje su bendru priešu tapo šiems veikėjams svarbiausiu siekiu.

¹⁸Ibid., l. 333.

¹⁹Ibid., l. 334.

²⁰Ibid., l. 334, 347.

²¹Ibid., l. 355.

²²Ibid., l. 329, 371.

²³J. Bardach, „Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści“, op. cit., s. 271–273.

Iš M. Römerio dienoraščio įrašų, kitos literatūros²⁴ aiškėja, kad Vilniuje jau nuo 1898–1899 m. veikė žymaus advokato, krajovcinių pažiūrų visuomeninio-politinio veikėjo paramasoninė neošubravcų draugija, puoselėjusi XIX a. pirmojo ketvirčio žymios Vilniaus masonų ložės – Šubravcų tradicijas. Tačiau oficialiai tikroji ložė Vilniuje atkurta 1910 m. Kaip teigia M. Römeris, tais metais Rusijos kadetų iniciatyva buvo įkurta „Rusijos Didžiųjų Rytų“ provincinė ložė „Jedność“ (Vienybė)²⁵. Pats M. Römeris į ją įstojo 1911 m. kovo 26 d.²⁶ Ložei vadovavo, jos meistru buvo Vilniaus gydytojas Jurgis Romas, o pavaduotoju – kairysis endekas Liudvikas Mykolas Čarkovskis (Ludwik Michał Czarkowski). Išdo reikalus tvarkė meistro brolis Elijas Romas, o eiliniai buvo M. Sleževičius, M. Biržiška ir labai trumpai Donatas Malinauskas; lenkai V. Abramovičius, B. Kżyżanovskis, Z. Nagrodzki, Vladislovas Osmolovskis (Władysław Osmołowski), Edvardas Sokolovskis (Edward Sokołowski); baltarusiai I. ir A. Luckevičiai ir rusai Ivanas Prozorovas bei Ivanas Krasovskis. Tais pačiais metais iš „Jedność“ išsiskyrė nauja ložė – „Litwa“ (Lietuva). Jos meistras buvo M. Römeris, o išdininkas ir sekretorius M. Sleževičius. Be jų, ložei priklausė rusai I. Prozorovas ir I. Kraskovskis, Lietuvos lenkai B. Kżyżanovskis ir Z. Nagrodzki; baltarusis A. Luckevičius, žydai E. Romas ir Mojsiejus Bramsonas. Vėliau į ją buvo priimti: Vaclovas Biržiška (1911 m.), Vaclovas Bielskis, Peliksas Bugailiškis (1911 ar 1912 m.), Andrius Bulota (1913 m.), J. Šaulys (1912 m.), J. Vileišis (1914 m.) ir vienintelė moteris – F. Bortkevičienė (1915 m.). Paminėtinas ir baltarusis Vaclovas Lastauskis (1912 m.). Iš „Jedność“ į „Litwa“ buvo perėjęs ir M. Biržiška bei Aleksandras Zoštautas (Aleksander Zosztawt). 1914 metais (spalio–lapkričio mėn.) iš „Litwa“ išsiskyrė dar viena ložė „Biełoruś“ (Baltarusija). Į ją perėjo: A. Luckevičius, A. Bulota, P. Bugailiškis, M. Biržiška, A. Zoštautas, I. Kraskovskis ir Kazimieras Ostachevičius (Kazimierz Ostachiewicz)²⁷. Taigi ložėse veikė Lietuvos tautų (lietuvių, žydų, lenkų, rusų, baltarusių) demokratinės orientacijos veikėjai. Informuodami, konsultuodami vienas kitą jie per šias struktūras mėgino ieškoti kompromisinių idėjų, o radę siekė diegti jas savo politinių visuomeninių organizacijų, grupuočių aplinkoje, stengdamiesi įtraukti kuo daugiau žmonių, tinkamų toms idėjoms įgyvendinti. Pažymėtina, jog pagrindinės tokios organizacijos buvo Lietuvos demokratų (LDP) ir Lietuvos socialdemokratų (LSDP) partijos, Vilniaus lenkų demokratų grupė, susitelkusi aplink „Przegląd Wileński“ laikraštį (ėjusį nuo 1911 m.), bei baltarusiai, leidę „Nasza Niwa“, „Kurjer Krajowy“ (1912–1914 m.) periodinius leidinius. M. Römeris, aprašydamas savo veiklą, nagrinėjo lenkų, lietuvių, baltarusių kontaktus, bet apie masonų struktūras nutylėdavo²⁸. To jam daryti neleido masono priesaika,

net ir dienoraštyje, išskyrus vieną atvejį*, atviru tekstu M. Römeris apie tai nekalba, tik užuominomis, pažymėdamas specialiais ženklais ložių gyvenimo įvykius.

1911–1913 metais M. Römeris pasiūlė masonų ložių nariams paieškoti galimybių suderinti atskirų grupuočių siekius ir programas. Be to, daug pastangų jis įdėjo į Lietuvos lenkų, lietuvių, baltarusių, žydų (t. y. „Krašto“ inteligentų demokratų) bendro darbo organizavimą, nukreiptą į kovą su nacionalistinėmis ir šovinistinėmis tendencijomis. Pvz.: 1911m. lapkričio 19 d. „Nasza Niwa“ redakcijoje įvykusiame tokių inteligentų susirinkime, kuriame, be pačio M. Römerio, dalyvavo V. Abramovičius, A. ir I. Luckevičiai, Aleksandras Vlasovas (Aleksandr Własow), M. Sleževičius, Albinas Rimka (abu LDP nariai), Steponas Kairys (LSDP), E. Romas ir I. Kraskovskis, buvo svarstytas bendros informacinės institucijos kūrimas²⁹. 1911 metais Vilniaus lenkų demokratinei grupei (V. Abramovičius, B. Kżyżanovskis, Janas Pilsudskis [Jan Piłsudski], Z. Nagrodzki, A. Zoštautas, Stanislovas Budnas (Stanisław Ksawery Budny) pradėjus leisti „Przegląd Wileński“ laikraštį, M. Römeris stengėsi jį padaryti krajovcinių idėjų rupu ir ketino apie jį suvienyti minėtus demokratinius sluoksnius³⁰. Nepavykus to padaryti dėl V. Abramovičiaus griežto nusistatymo naudoti laikraštį lenkų demokratinei partijai kurti³¹, rėmė baltarusių iniciatyva pradėtą „Kurjer Krajowy“ leidimą, stengdamasis bent per šį realizuoti minėtą siekį³². Istorinės Lietuvos integralumo, krajovcinės demokratijos idėjas M. Römeris propagavo tarp Vilniaus lenkų demokratinio jaunimo, skaitydamas paskaitas, dalyvaudamas jų pokalbiuose³³. Matydamas jaunuomenės užsidegimą remti Galicijoje 1912 m.

²⁴ M. Römer, „Dziennik“, t. 1, 1911, l. 11; Z. Toliušis, „Lietuvos masonai“, LMAB, f. 29-1232, l. 5; Hel. Röm. [Helena Römer] „Śp. Tadeusz Wróblewski“, *Kurjer Wileński*, 1905 r., 10 lipca, nr. 152.

²⁵ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 404.

²⁶ M. Römer, „Dziennik“, t. 1, l. 17, 66, 72.

²⁷ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 404.

²⁸ „Mykolo Römerio autobiografija“, parengė M. Maksimaitis, – *Lietuvos mokslas*, t. 2, 1994, kn. 4(5), p. 123–125.

* Ruošdamasis išvykti 1915 m. pavasarį į legionus M. Römeris dienoraštyje nurodė dienoraščio panaudojimo sąlygas ir trumpai supažindino su Vilniaus masonų veikla 1910–1915 m. Ši informacija pateikiama mūsų tekste (M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 404).

²⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 1, l. 82.

³⁰ Ibid., l. 107, 144, 213, 227.

³¹ Ibid., 412, 426, 434; M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 67.

³² Ibid., l. 449, 487.

³³ Ibid., l. 448, 489–490.

sukurtų šaulių būrių veiklą, atkreipė dėmesį į netapačią Lietuvos geopolitinę padėtį, jos specifinius interesus³⁴. 1913 m. kaistant Europos didžiųjų valstybių santykiams, idėja, jog negalima mechaniškai tapatinti Lietuvos ir Lenkijos, M. Römeris ėmė skleisti ir tarp Vilniaus lenkų demokratų. Pastaruosius akino užmegzti tvirtesnius organizacinius ryšius su lietuvių demokratais ir parengti bendrą Lietuvos išlaisvinimo koncepciją, atitinkančią visų krašto tautų poreikius. Teigė, jog lenkų demokratai, rengdami ją ir veikdami, turi būtinai laikytis pilietinio lojalumo principo, neprimesti kraštui lenkiškumo, nes tik tuo atveju galimas bendradarbiavimas³⁵.

M. Römerio sukviesti 1913 m. vasario 6(19) d. pas jį susirinko A. Bulota, M. Sleževičius, J. Vileišis, Antanas Žmuidzinavičius, Stasys Šilingas, V. ir L. Abramovičiai, J. Pilsudskis, A. Zoštautas, Vitoldas Markovskis (Witold Markowski) Stanislovas Baginskis (Stanisław Bagiński), Janas Vitoldas Boguševskis (Jan Witold Boguszewski). Pirmą kartą jau oficialiai bandyta svarstyti bendrą taktiką dėl tuomet Galicijoje rengto lenkų sukilimo. A. Bulota bei J. Vileišis buvo nusiteikę antirusiškai, bet kartu su kitais dalyviais pripažino, kad toks sukilimas Lietuvoje negalimas, pavojingas Lietuvai, nes Lietuvos geopolitinė padėtis sudėtingesnė nei Lenkijos³⁶. Pasak minėtų lietuvių demokratų, nenorėta, kad vėl pasikartotų 1863-ieji metai.

Paminėtina, kad M. Römeris, kaip ir J. Luckevičius, stengdamasis sukurti bendras krajovaldymo demokratijos organizacines struktūras, daug vilčių siejo su 1913 m. rudenį Maskvoje atnaujintos „Autonomistų-federalistų sąjungos“ Lietuvos skyriaus kūrimusi³⁷ (tokia sąjunga buvo įkurta 1905 m. lapkričio 19–21[gruodžio 2–4] dienomis Peterburge. I–II Dūmose jos idėjas bandė realizuoti parapartinė „autonomistų kuopa“ – R. M.). Juolab jog Lietuvos demokratų partijos (LDP) iniciatyva, pritraukiant socialdemokratų, jau buvo įsikūrusi lietuvių „autonomistų“ grupė. Ši grupė siekė Lietuvos politinės autonomijos nepriklausomai nuo politinių aplinkybių. Tačiau pirmiausia orientavosi į Rusijos demokratinę revoliuciją, kuri iškeltų ne tik socialinius, bet ir pavergtų tautų laisvės siekius.

Tokiam skyriui įkurti 1913 metų gruodžio–1914 m. vasario mėnesiais vyko Lietuvos tautų demokratinių veikėjų susirinkimai. Tarp dalyvių buvo: M. Römeris, A. Zoštautas, K. Ostachevičius, A. ir I. Luckevičiai, Vaclovas Ivanauskis (Wacław Iwanouski), J. Romas, C. Šabadas, I. Černichovas, Čarnas, I. Kraskovskis, J. Šaulys, A. Janulaitis, A. Bulota, J. Vileišis. Lietuva siekė politinės autonomijos, tad skyrius turėjo formuoti palankią Rusijos viešąją nuomonę³⁸. Tačiau ginčai, kokia koncepcija (istorinės ar etnografinės Lietuvos) remtis, siekiant autonomijos³⁹, sutrukdė

tokio skyriaus sukūrimui. 1914 m. pabaigoje minėtos sąjungos Lietuvos skyrius kaip organizacinė struktūra iš esmės neveikė.

Karui prasidėjus išryškėjo naujų aplinkybių. 1914 metų spalio 19–22 (lapkričio 1–4) „Rusijos Didžiųjų Rytų“ ložės iniciatyva Peterburge įvyko opozicinių caro valdžiai jėgų suvažiavimas. Jis svarstė tų jėgų taktiką karo metais*. Čia dalyvavo ir M. Römeris. Iš viso buvo susirinkę 32 žmonės. Įtakingiausi šiame suvažiavime buvo jo iniciatoriai kadetai: Nikolajus Nekrasovas, V. Stepanovas, Fiodoras Golovinas, kun. Obolenskis, A. Koliubakinas, Piotras Sokolovas ir kt., tačiau dalyvavo ir Darbo kuopos nariai – Aleksandras Kerenskis, P. Pereverzevas, socialdemokratė Jekaterina Kuskova. Gausiai susirinko ukrainiečiai – V. Vasilenka, J. Jefremovas, S. Prokopovičius ir dar 4–5 asmenys. Vilniui, kartu Lietuvai ir Baltarusijai, be M. Römerio, atstovavo C. Šabadas, A. Luckevičius⁴⁰.

Suvažiavimo metu išaiškėjo, kad rusų kadetai (liberalai) yra labai tolimi pavergtų tautų aspiracijoms. Jų reformistiniai sumanymai tesiekė konstitucinį centralizmą, buvo priešingi autonominiams postulatams. Jie buvo už stiprios Rusijos valstybingumą, besiorganizuojantį moderniosios rusų politinės tautos (nacijos) pagrindu. Suvažiavime kadetai nepritarė lietuvių „autonomistų grupės“, t. y. ir LDP, iniciatyvai sušaukti rusų-lietuvių pasitarimą, panašų į ankstesnius kadetų susirinkimus su žydais, lenkais, ukrainiečiais. Jie atmetė Vilniaus atstovų atvežtą „autonomistų grupės“ parengtą nutarimo projektą:

„Suvažiavimas, pripažindamas Lietuvos ir Baltarusijos autonomijų principus ir manydamas, kad atėjo laikas įtraukti tai į Rusijos liberalizacijos judėjimo programą, nutaria...“

Paaikškėjo, kad Rusijos liberalizmas yra imperialistinis, o revoliucija Rusijoje, nors ir galima, negarantuoja tautų laisvės, išsivadavimo. Todėl tarp LDP narių bei minėtų socialdemokratų dar labiau sustiprėjo iki tol

³⁴ Ibid., l. 490; M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 1, 16.

³⁵ M. Römer, „Dziennik“, t. 3, l. 19–20.

³⁶ Ibid., l. 40.

³⁷ Ibid., l. 334, 352.

³⁸ Ibid., M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 20, 21.

³⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 253–257.

* 1913 m. sausio konvente Rusijos masonai išėjo iš tiesioginės Prancūzijos „Didžiųjų Rytų“ priklausomybės ir įkūrė savarankišką ložę – „Rusijos Didžiuosius Rytus“.

⁴⁰ Ibid., l. 268–269.

brendusi mintis apie galimybę be Rusijos revoliucijos spręsti Lietuvos politinio savarankiškumo reikalą, derinant jį su Lenkijos valstybingumo atkūrimu⁴¹.

Dar 1914 metų rugsėjo–spalio mėnesiais LDP, minėti lietuvių socialdemokratai, tarpininkaujami M. Römerio, dėstė savo požiūrį, konsultavosi Lenkijos nepriklausomybės, legionų klausimu su Lietuvos lenkų jaunimu, su asmenimis, kurie buvo susiję su legionų Varšuvos vadovybe⁴². Tačiau iš lenkų nei konkrečių pasiūlymų, nei aiškios pozicijos lietuvių demokratai nesulaukė ir šiais pokalbiais patenkinti nebuvo. M. Römerio iniciatyva 1915 metų sausio mėnesį Vilniaus lenkų demokratai – A. Zoštautas, Mečislovas Niedzialkovskis (Mieczysław Niedzialkowski), J. Jeleński (J. Jeleński), K. Ostachevičius, Z. Nagrodzki ir kt. – tokią poziciją suformulavo, o tiksliau, priėmė M. Römerio pasiūlytą atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos (Respublikos) idėją⁴³. 1915 m. sausio 14(27) d. susirinkusiems pas M. Römerį J. Šauliui, M. Biržiškai, A. Janulaičiui, J. Vileišiui ir F. Bortkevičienei buvo pateiktas Lietuvos valstybingumo atkūrimo, derinamo su išsivaduojamuoju Lenkijos judėjimu, projektas⁴⁴. 1915 m. vasario 1(14) d. įvykusiame Z. Nagrodzki, M. Römerio ir F. Bortkevičienės bei M. Sleževičiaus, atstovavusių LDP, susitikime paaiškėjo, jog lietuvių demokratai pasiruošę tartis su lenkais iš Varšuvos dėl bendrų veiksmų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybei atkurti⁴⁵.

Taigi M. Römeris 1911–1915 metais ne tik sukūrė originalią Lietuvos valstybingumo koncepciją, bet savo aktyvia veikla parengė prielaidas jai įgyvendinti: 1. Aktyviai prisidėjo prie Lietuvos lenkų demokratų suartėjimo su lietuvių demokratinių pažiūrų veikėjais, prie jų ryšių užmezgimo. 2. Privertė lietuvių pusę suabejoti Rusijos liberalų nuostatomis dėl Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyvos, o lenkų pusei padėjo suvokti Lietuvos ir Lenkijos politinių siekių skirtynes.

Paskutiniame minėtame susitikime buvo nuspręsta surengti Varšuvoje pirmąjį konsultacinį lietuvių ir lenkų pasitarimą. Šis pasitarimas turėjo būti skirtas Lenkijos ir Lietuvos, kaip dviejų valstybinių vienetų, santykiams nustatyti. Taip pat pabrėžta, kad jis negali būti tapatinamas su konsultacijomis bei susitarimais tarp Lietuvos lenkų ir lietuvių. Be to, buvo konstatuotas Lietuvos ir Lenkijos lygybės, federacijos principas⁴⁶.

Advokato Stanisława Pateko (Stanislavo Pateko) ir „Zarania“ redaktoriaus Władysława Malinowskio (Vladislavo Malinowskio) iniciatyva toks konsultacinis Lietuvos ir Lenkijos politinių veikėjų susitikimas įvyko kovo mėn. 10(23)–11(24) Varšuvoje. Lenkijos pusei atstovavo Nepriklausomybininkų bloko ir „Nepriklausomybės judėjimo unijos“ atstovai (S. Patekas, Rafałas Radziwiłłowiczius [Rafalas Radzivilovičius], Zygmuntas Chmielewskis [Zigmuntas Chmielevskis], W. Malinowskis, Sta-

nislawas Thuguttas [Stanislavas Tugutas] ir kt.), o Lietuvai – nuo LDP M. Sleževičius, nepartinis demokratas J. Šaulys bei Lietuvos lenkų demokratų V. Abramovičius ir M. Römeris. Pokalbių metu buvo susitarta plėsti užsimezgiusius ryšius, o tolesnėms konsultacijoms įkurti informacinį biurą su skyriais Varšuvoje ir Vilniuje⁴⁷. Vilniuje toks biuro skyrius nebuvo įkurtas, nors minėti socialdemokratai, ypač S. Kairys, bei nepartiniai J. Šaulys ir A. Bulota (jis 1915 m. išstojo iš LDP – R. M.) jo organizavimo idėją palaikė⁴⁸. LDP neatsisakė dalyvauti tolesniuose pasitarimuose, bet į organizacines struktūras buvo pasirengusi jungtis tik su demokratinėmis liaudininkų orientacijos (panašiomis į Varšuvos liaudininkus, besitelkiančius apie „Zarania“ leidini) lenkų politinėmis jėgomis. Nepriklausomybininkų bloke būta ne vien demokratinėse elementų. Blokas buvo sąjunga dešiniųjų ir kairiųjų politinių jėgų, kurias jungė antirusiška, antiprūsėiška orientacija, legionų idėja. Be liaudininkų („zaraniažų“), tautinių radikalų (Radykalów narodowych), joje buvo ir endekų grupė (Secesja Narodowo-demokratyczna), atsiskyrusi nuo Romano Dmowskio (Romano Dmowski) ir Zygmunto Balickio (Zigmunto Balickio) vadovaujamos tuometinės partijos, bet išlaikiusi agresyvią lenkų šovinizmą, taip pat dalis „realistų“ iš Peterburgo lenkų laikraščio „Kraj“ aplinkos, susibūrusių į Tautinio darbo grupę ir t. t.⁴⁹ Tai, matyt, ir sukėlė LDP nepasitikėjimą politiniu partneriu, kaip manė M. Römeris, LDP atsisakymą kurti Biuro skyrių lėmė M. Sleževičiaus, tuomet įtakingiausia partijos veikėjo, nuostata. M. Sleževičius, kaip ir ne vienas iš LDP, dar tebetikėjo vadinamaisiais rusų „trudovikais“ (darbiečiais), jiems artimais enesais (liaudies socialistais), nes partija per savo atstovus Dūmoje palaikė nuolatinius ryšius su Darbo kuopos („trudovikų“) frakcija. Todėl jo nuomone, bręstanti Rusijos revoliucija kartu su karo pralaimėjimu turėjo panaikinti agresyvią rusų valstybingumo formą, išsklaidydama ją arba sukurdamą sąjunginį darinį. Šiuo atveju ir M. Sleževičiui, ir LDP Lietuvos

⁴¹ „Litwa wobec wojny (poufny memoriał Michała Römera z sierpnia 1915)“, – *Zeszyty historyczne*, zes. 17, Paryž, 1970, s. 109.

⁴² Ibid.

⁴³ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 331–334.

⁴⁴ Ibid., l. 355.

⁴⁵ Ibid., l. 373.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ M. Römer, „Dziennik“, t. 5, LMAB, f. 138-2232, l. 6–7.

⁴⁸ Ibid., l. 36, 37, 38.

⁴⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 319, 320.

politinio savarankiškumo perspektyva rodėsi patikimesnė nei derinys su Lenkijos nepriklausomybe⁵⁰.

Taigi LDP pozicija užkirto kelią tolesnėms panašaus lygio Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų akcijoms, nes jai M. Römeris skyrė lietuvių organizacinio branduolio vaidmenį planuoto Biuro skyriuje. Ši nesėkmė galutinai nulėmė M. Römerio apsisprendimą (apie tai M. Römeris ėmė galvoti dar 1915 m. sausio mėn.) vykti į Józefo Piłsudskio (Juzefo Piłsudskio) organizuojamus Lenkijos legionus ir dalyvavimu jų karinėse akcijose prisidėti prie Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo. Tai iš tikro panėšėjo į desperatišką žingsnį, jei vertinsime jį koncepcijos įgyvendinimo požiūriu. Be abejo, apsisprendimą lėmė ne vienas motyvas ir ne viena aplinkybė. Paminėsime svarbesnius. Tai ir mylimos moters Anos Volberg mirtis 1914 m. lapkritį bei su šiuo labai skaudžiu įvykiu susiję išgyvenimai⁵¹, ir abejonės dėl praktinių galimybių pačiame Vilniuje įgyvendinti koncepciją, nes organizacinių struktūrų, reikalingų tokiai užduočiai, taip ir nepavyko suformuoti – nebūta nei bendrų su lietuviais, baltarusiais demokratais, nei pačių Vilniaus lenkų, kurie 1915 metais dar tik būrėsi⁵² į 1916 m. gruodžio mėn. įkurtą „Lietuvos lenkų nepriklausomybės sąjungą“ (Polski Niepodległościowy związek Litwy). Į kai kurių asmenų mėginimą šį jo žingsnį įvardyti kaip „dezertyravimą“, M. Römeris dienoraštyje yra atsakęs, jog tai jis daro krašto naudai ir

„dėl to nepalieku to krašto, o tik asmeniškai jam tarnauju, kaip kažkada nepaliko ir tarnavo jam, pvz., lietuviai, kurie spaudos draudimo metu leido užsienyje lietuviškus laikraščius. Pagal mano gilų įsitikinimą ir sąžinę, taip kraštui tarnauju ir aš, Lietuvos sūnus, einantis vykdyti jos reikalo“⁵³.

Ir tai buvo ne kokia poza, bet santykis su pačiu savimi, savo sąžine, su Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėja. Ši idėja tuomet nepaliko vietos jo sąmonėje jokiam kitam asmeniškumui, tapdama aukščiausia vertybe, priversdama susitapatinti su ja M. Römerio „ego“. Įvertindamas savo pasižymimą stoti į legionus M. Römeris yra pažymėjęs:

„Taip man sako instinktas ir sąžinė. Galbūt atrodau juokingas tokiu entuziazmu dėl savo amžiaus [buvo 35 m. – R. M.], savo solidžios išvaizdos bei padėties, tačiau iš tikrųjų negaliu būti kitoks, jei noriu likti nuoširdus. Taip, esu kaip vaikas, kaip jaunuolis, tačiau bent dideliuose darbuose, manding, reikia tokiam būti. Dieve mano, kaip man gaila, jog nesu karys... Esama akimirkų ir

dalykų, kurie reikalauja eilinės drausmės, tačiau ne dezorganizacinio politikavimo...“⁵⁴

Nusivylimu dėl organizacinio darbo nesėkmių dvelkia ir šie žodžiai:

„Kas žino, ar eidamas tuo keliu [stodamas į legionus – R. M.] nepadarysi kraštui daugiau, nei beprasmiškai blaškydamasis čia tarp santykių, nuomonių, kurios pernelyg dažnai paralyžiuoja ar net iškreipia mano idėją“⁵⁵.

1915 metų gegužės mėn. M. Römeris paliko Vilnių ir per Rumuniją, Austriją nusigavo į legionierių telkimosi centrą – Piotrkovą, kur įstojo į J. Piłsudskio karo būrius.

III. Memorialai – koncepcijos prasmės aiškinimai. Skaudžios realybės pojūtis

Ir tapęs legionieriumi M. Römeris nenusišalino, bet stengėsi būti aktyvus politiniame gyvenime, propaguoti Lietuvos valstybingumo koncepciją. Parašė keletą straipsnių, juos publikavo laikraštis „Wiadomości Polskie“. Šis laikraštis buvo pradėtas leisti 1914 m. gruodį Ciešyne (Cieszyn), o nuo 1915 m. kovo mėn. ėjo Piotrkove, jis buvo skirtas „legionų idėjai“ platinti. Laikraštį leido parlamentinės lenkų grupės pastangomis 1914 m. rugpjūtį Krokovoje įkurto Vyriausiojo tautinio komiteto (Naczelny Komitet Narodowy)⁵⁶ [toliau – VTK] Karo departamentas. Oficiozo 1915 m. 38/39 ir 43 numeriuose buvo išspausdinti du M. Römerio straipsniai – „Lietuva karo akivaizdoje“, „Karas ir lietuviai“ – datuoti rugpjūčio 1 ir 6 dienomis. O rugpjūčio 12 d. M. Römeris parašė VTK skirtą slaptą memorialą pirmojo straipsnio pavadinimu. Memoriale M. Römeris, išplėsdamas straipsniuose dėstytas mintis, apibūdino istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) geopolitinę ir etnopolitinę padėtį, nagrinėjo even-

⁵⁰M. Römer, „Dziennik“, t. 5, l. 38, 45, 46.

⁵¹M. Römer, „Dziennik“, t. 4, l. 272.

⁵²Ibid., l. 369, 371, 383.

⁵³Ibid., l. 392.

⁵⁴Ibid., l. 369.

⁵⁵Ibid., l. 393.

⁵⁶W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski. 1864–1945*, Paryz, 1953, t. 1, s. 253.

tualias krašto politinės ateities perspektyvas ir pateikė savo rekomendacijas VTK bei, jo žodžiais tariant, Komiteto darbo tęsėjams, būsimos „aukštesnio laipsnio organizacijos“ vadovams⁵⁷. Jo nuomone, Lenkijos nepriklausomybės reikalui svarbus yra Lietuvos klausimas, todėl lenkų vadovybei būtina apibrėžti principinę ir aiškią poziciją šiuo klausimu. Lenkija, norėdama būti aktyvus išsilaisvinimo veiksnys, privalo rodyti iniciatyvą ir pirmoji pateikti tokią poziciją, o ne laukti, kol tai padarys pati Lietuva. Tokiai pozicijai yra dvi alternatyvos: arba atnaujinta Jogailaičių idėja, išreiškusi laisvos Lenkijos ir laisvos Lietuvos jungtį, arba valstybinis Lenkijos imperializmas, inkorporuojantis Lietuvą į Lenkijos valstybę. M. Römeris pirmumą neabejodamas teikė pirmajai, nurodydamas, jog Jogailaičių idėja labiausiai atitinka istorinę tiesą, senas Lietuvos ir Lenkijos santykių tradicijas, Lietuvos liaudžių laisvės siekius. Be to, svarbu, kad ir pati idėja, ir jos realizavimo planai užgimė Vilniuje⁵⁸. Tad M. Römeris stengėsi VTK vadovybę pakreipti į Lietuvos klausimo politizavimą ir Lietuvos valstybingumo savo koncepcijos įgyvendinimą, pabrėždamas tokios valstybės atkūrimo būtinumą Lenkijai bei visam regionui. Tačiau atsako iš VTK vadovų nesulaukė.

O politinė situacija keitėsi ne M. Römerio koncepcijos naudai. 1915 m. pabaigoje–1916 m. pradžioje Krokuvoje rezidavusios vadovybės, jiems prijaučiančių politinių veikėjų, endekų, PPS, kitų politinių partijų požiūris į Lenkijos nepriklausomybės programą labai suartėjo. Išryškėjo tendencija plėsti lenkų ekspansiją į rytus. Artimas J. Piłsudskui profesorius iš Krokuvos Michałas Sokolnickis (Michałas Sokolnickis) kurpė planus prijungti katalikišką Baltarusiją su Vilniumi prie Lenkijos, manydamas, jog ir lietuvių negalima palikti vokiečiams⁵⁹. Kiti J. Piłsudskio aplinkos veikėjai (T. Filipowiczius [T. Filipovičius], H. Tennenbaumas [H. Tenenbaumas], T. Gruzewskis [T. Gruževskis], M. Downorowiczius [M. Dovernovičius], S. Thuguttas, Marianas Lempickis [Marijanas Lempickis]) 1916 m. vasario mėn. organizavo „Šimto deklaraciją“, kurios projekte buvo kalbama apie Lenkijos valstybės atkūrimą su 1772 m. sienomis (originale sienų klausimas taktikos sumetimais neakcentuotas)⁶⁰. Ekspansijai, kaip žinoma, buvo nusiteikęs R. Dmowski, kuris tik vis dar tebeskaičiavo, kiek „svetimo elemento“ galima uždaryti „savo“ valstybės sienose, kad būtų lengviau įsiurbti ir asimiliuoti⁶¹.

Susirūpinęs tokia situacija, M. Römeris 1916 m. gegužės mėn. parašė laišką-memorialą vienam iš VTK vadovų, profesoriumi Władysławui Leonui Jaworskiui (Vladislavui Leonui Javorskiui). Jame labai kritiškai įvertino bendrą lenkų politikų nuostatą plėsti būsimos Lenkijos pozicijas į Rytus tiek, kiek leis realios sąlygos. Jo nuomone, tokia politika būtų pražūtinga Lenkijai:

„Tarkime, kad tapo įgyvendinta trumparegiška koncepcija *griebk, kiek gali*. Lenkija gauna dalį Baltarusijos, įsiurbia ją ir kolonizuoja. Etninė lenkų teritorija padidės tūkstančiais kilometrų ir gyventojų skaičius keliais milijonais galvų... O tuo pačiu metu vokiečiai savo ruožtu kolonizuos ir suvokietins užimtąjį Kuršą ir Lietuvą; ir vengdama lenkų įsigalėjimo, Rusija, be jokios abejonės, intensyviai rusins jos rankose likusią rytinę Baltarusijos dalį. Ir taip tuo momentu, kai Lenkija baigs polonizuoti Vakarų Baltarusiją, ji atsitrenks į vientisą prūsų mūrą šiaurėje ir ne mažiau tvirtą mūrą rytuose. Ir kas toliau? Ar, neturėdama išėjimo į jūrą, nė galimybės plėstis į rytus, įspausta tarp dviejų milžinų, maža etninė Lenkija įstengs išsaugoti nepriklausomybę?“⁶²

Vokiečių aneksinius planus, Rusijos siekius, jo nuomone, galėjo neutralizuoti tik „istorinės Lietuvos, kaip nedalomos visumos, pripažinimas“. Jo giliu įsitikinimu, to meto geopolitinė situacija vertė norom nenorom Lenkijai rinktis vienintelį kelią – pripažinti ir paskelbti pasauliui apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip valstybinę istorinę formaciją. Tuo keliu einant būtų galima sau palankiai nuteikti baltarusių ir lietuvių politikus, palenkti juos Lietuvos ir Lenkijos unijos (federacijos) sudarymui. Be to, buvo iškelta buferinės, neutralios valstybės – istorinės Lietuvos su Kurliandija – idėja. Ši valstybė būtų galėjusi atskirti Vakarų Europą (su Lenkija) nuo Rusijos⁶³. M. Römeris mėgino įrodyti LDK atkūrimo būtinybę, jos eventualiai teigiamą poveikį Lenkijos valstybingumo perspektyvai, pažymėdamas ir realias, potencialias galimybes LDK atkurti. Kaip pavyzdį, jog tokie sumanymai ne „iš piršto išlaužti“, prie laiško pridėjo 1915 m. gruodyje Vilniuje įkurtos „LDK konfederacijos“ Universalą, skelbusį pasiryžimą atkurti tokią valstybę*.

⁵⁷ „Litwa wobec wojny“, s. 60–127.

⁵⁸ Ibid., p. 122–125.

⁵⁹ M. Römer, „Dziennik“, t. 11, LMAB, f. 138-2237, l. 18.

⁶⁰ W. Pobóg-Malinowski, op. cit, s. 287.

⁶¹ J. Tomaszewski, „Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w.“, – *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, Wrocław, 1988, s. 102.

⁶² Cz. Milosz, „Kas toje Lietuvoj dėjosi. Knygos ‚Tėvynės ieškojimas‘ skyrius“, *Kultūros barai*, 1993, nr. 6, p. 57.

⁶³ „Litwa wobec wojny“, s. 126–127.

*Universalą pasirašė: J. Šaulys, J. Vileišis, A. Janulaitis, A. Luckevičius, I. Luckevičius, Dominikas Semaška, V. Lastauskis, A. Zoštautas, C. Šabadas, Rozenbaumas (LVA, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 53. Informaciją apie Universalą autorius suteikė Česlovas Laurinavičius. Iki šiol Universalą autorystė buvo nenustatyta – R. M.)

Matyt, nesuklysimė manydami, jog šiais savo vertinimais M. Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcijai suteikė naują prasmę – išryškino jos svarbą regiono politiniam stabilumui laiduoti.

Tačiau konsekventi laiško-memorialo autoriaus pozicija buvo nepopuliari tarp lenkų politikų ir sulaukė priešiškų vertinimų. Minėto laiško „Wiadomości Polskie“ (1916 05 01, Nr. 74) puslapiuose buvo išspausdintas straipsnis, atsiųstas iš Vilniaus, kuriame autorius (Wacławas Studnickis [Vaclavas Studnickis]) M. Römerio minėtąjį LDK konfederacijos Universalą pavadino politine intriga ir pažymėjo, jog Lietuvos lenkai „pirmiausia nori būti kartu su Lenkija“⁶⁴. Tolesni įvykiai parodė, jog tai ir būta pirmųjų požymių, pranašavusių jo koncepcijos įgyvendinimo nerealumą ir M. Römerio, kaip politiko, nesėkmę. 1916–1918 metais lenkų politikai tesirūpino Lenkijos atkūrimo reikalais ir lenkų tautos interesais. Istorinės Lietuvos atžvilgiu vis įtakingesnė darėsi Lenkijos nepriklausomybės reikale stiprinančio pozicijas R. Dmowskio nuostata. Pastarasis savo memoriale Arthurui Balfourui (Arturui Balfurui), Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrui, iškėlė stiprios, gebančios tapti Europos sąjungininke prieš Vokietiją Lenkijos valstybės idėją. Tuo jis siekė, kad Lenkijai atitektų, be kitų žemių, ir Gardinas, Vilnius, Kaunas, Minskas, Volynė⁶⁵, nes čia giliai šaknis buvo įleidusi lenkiška civilizacija, o tai reišktų istorinės Lietuvos suskaidymą. Šie postulatai tapo 1917 08 15 Lozanoje įkurto Tautinio lenkų komiteto programiniais punktais. Komiteto pirmininku buvo išrinktas R. Dmowskis. Po 1918 01 08 Thomas'o Woodrow'o Wilsono (Tomo Vudro Vilsono) išdėstytų 14 punktų, iš kurių tryliktasis skelbė būtinumą po karo įkurti nepriklausomą lenkų valstybę, šio komiteto reikšmė labai išaugo. Jis atstovavo besikuriančiai Lenkijai santykiuose su Vakarų valstybėmis (Antante). Tų pačių metų sausyje prancūzų valdžia Komiteto „globon“ atidavė visus lenkų karo bei politikos reikalus⁶⁶. 1917 m. liepos–rugpjūčio mėn. vokiečiai išformavo legionus, o jų vadą J. Piłsudskį įkalino Magdeburge. Tai dar labiau pakėlė akcijas R. Dmowskio ir endekų, nusiteikusių prieš bet kokias unijas, federacijas ir iškėlusių inkorporacijos programą. Lietuvos valstybingumas po 1918 m. kovo 3 d. Bresto taikos derybų tarp Vokietijos ir Rusijos pasidarė dar problemiškesnis – kilo grėsmė, jog Lietuva taps tik vokiečių politikos įrankiu Baltijos kraštuose. Be to, A. Smetonos vadovaujama Valstybės Taryba nuo 1917 m. rugsėjo mėn. forsavo tautinės Lietuvos valstybės kūrimą, kas tapo „peiliu“ Krašto – istorinės Lietuvos ir Baltarusijos – valstybingumo koncepcijai. M. Römerio bendražygiai, Vilniaus lenkų demokratai, įkūrė 1916 m. „Demokratų partiją“, 1918 metais kaip ir prieškariniais laikais balansavo tarp nacionalizmo ir krajovciškumo. Dalis jų (V. Abramovičius, Janas Piłsudskis, A. Turskis) buvo nusiteikę proende-

kiškai ir pasisakė už atsiskyrimą nuo etnografinės Lietuvos. Lenkiška-katalikiška-baltarusiška Lietuva su Vilniumi, pasak jų, turėjo būti prijungta prie Lenkijos. Kita dalis (Liudvikas Chominskis [Ludwik Chominski], Zigmantas Jundzilas [Zygmunt Jundziłł]) tebegynė Lietuvos federacinius ryšius su Lenkija⁶⁷, tačiau iki realios politinės jėgos jie dar nebuvo subrandę.

Šiomis aplinkybėmis M. Römeris su savo koncepcija atsidūrė politiniame vakuume. 1918 m. liepos 18 d. jis savo dienoraštyje konstatavo, jog

„ieškodamas subalansuotos Lietuvos koncepcijos, savo dvilypumu, dirbtinumu pasiekiau tiktai tai, kad Varšuvos lenkų politikų akyse pelniau užmaskuoto litvomo varda, o lietuvių – įtarimą dėl slaptų prolenkiškų tendencijų. Nei ten, nei čia nesulaukiau supratimo. Tiesą sakant, įprasta, kad giliausios intencijos, prasmės dažnai lieka vienišos ir nesuprastos, bet negaliu patikėti, kad kaip tik čia ir yra tas atvejis. Konstruota šio karo baigmės pagrindu mano programinė Lietuvos koncepcija piktnaudžiavo nerealiu Lietuvos ir Lenkijos istoriniu solidarumu, perspektyvomis, kurios labai tolimos nuo tikrovėje esančių tautinių nusiteikimų ir siekių...“⁶⁸

IV. Józefas Piłsudskis ir atgimusios bei žlugusios viltys

1918 metų rudenį–1919 metų žiemą iš esmės pasikeitė Europos geopolitinė ir Lenkijos vidaus politinių jėgų konsteliacija. Todėl sužibo viltis, jog M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija vis dėlto galės būti įgyvendinta. Baigiantis karui, 1918 m. spalio–lapkričio mėn., įvyko Cent-

⁶⁴ Ibid., p. 127.

⁶⁵ W. Pobóg-Malinowski, op. cit., s. 325.

*Pažymėtina, jog R. Dmowski savo memoriale JAV prezidentui W. Wilsonui „Apie Lenkų valstybės teritoriją“ (1918 m. spalio) pareiškė ketinimus įjungti į Lenkiją visą etnografinę Lietuvą su Kaunu, Klaipėda, Palanga, pusę Baltarusijos su Polocku ir Minsku, Drysa, Volyne su Rovnu; Podolę su Ploskisu ir Kamenecu, buvusias infliantų žemes. Lietuviams buvo numatoma tik autonomija tokioje valstybėje (Plačiau žr.: W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski, 1864–1945*, t. 2, cz. 1, Londyn, 1956, s. 51; St. Bóbr-Tylingo „Wiktor Sukiennicki: East Central Europe during World War I: From foreign dominations to national independence“ [recenzija], – *Teki historyczne*, t. XIX, Londyn, 1988–1989, s. 297.)

⁶⁶ Ibid., p. 346.

⁶⁷ M. Römer, „Dziennik“, t. 25, LMAB, f. 138-2251, l. 166.

⁶⁸ Ibid., l. 166.

ro valstybių bloko katastrofa. Subyrėjus Habsburgų monarchijai, Austrijos-Vengrijos vietoje kūrėsi naujos – tautinės valstybės. 1918 m. lapkričio 3–9 d. kilusi revoliucija Vokietijoje galutinai atvėrė kelią savarakiškos Lenkijos valstybės susikūrimui. Dezorganizuoti vokiečių kariai buvo nuginkluoti, o okupacija likviduota. Regentų taryba lapkričio 11 d. visą valdžią perdavė J. Piłsudskui, kuris, kaip valstybės viršininkas (Naczelnik Państwa), organizavo vyriausybės sudarymą, kariuomenę ir inicavo 1919 m. sausio 26 d. rinkimus į Steigiamąjį Seimą. Jis susirinko jau vasario mėnesį. J. Piłsudskio vadovaujamai Lenkijai pavyko stabilizuoti vidaus padėtį, pelnyti tarptautinį pripažinimą ir pradėti karo veiksmus dėl valstybės teritorijos išplėtimo. 1919 m. sausio 16 d. atėjęs į valdžią Ignaco Paderewskio (Ignaco Paderevskio) ministrų kabinetui, buvo rastas kompromisas su R. Dmowskio vadovaujamu Lenkų tautiniu komitetu, nuo 1917 m. rezidavusiu jau Paryžiuje. Komitetas reprezentavo Lenkiją prieš Aliantus (Prancūzija, Anglija, JAV). Taip buvo likviduotas „dviejų lenkų valdžių precedentas“, o tai sustiprino kitų valstybių pasitikėjimą Lenkija, J. Piłsudskio, kaip tokios valstybės vadovo, autoritetą. Tuo tarpu išrinktasis Seimas buvo opoziciškas J. Piłsudskui. Seimo patvirtinta laikina vadinamoji „Mažoji konstitucija“ suteikė labai plačius įgaliojimus Seimui ir ribojo valstybės viršininko teises, bet iš esmės karo sąlygomis pastarasis, kaip karinis viršininkas, disponavo gana nemaža valdžia⁶⁹. Tai J. Piłsudskui teikė vilčių, jog, sprendžiant Lenkijos valstybės teritorijos ir vietos naujoje geopolitinėje Europos konfiguracijoje klausimą, pavyks atsispirti R. Dmowskio, endekų nuostatomis ir vykdyti savo programą. Be to, ir J. Piłsudskio pasirinkta „įvykusių faktų“ taktika santykiuose su Seimu stiprino galimos sėkmės akcijas.

R. Dmowskis su endekais ir toliau pasisakė už tautinę lenkų valstybę, sudarytą iš visų etnografinių Lenkijos dalių (branduolio) ir apimančią germanizuotus lenkiškus pakraščius vakaruose bei tokius pat rytuose, kur gyventojai buvo paliesti lenkiškos kultūros ir katalikybės. Iš esmės jie tebesilaikė minėtame R. Dmowskio memoriale prezidentui W. Wilsonui pateiktų nuostatų ir, prijungiant Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos žemes, reikalavo tik, jog būtų išlaikytas lenkiškos daugumos principas valstybėje. Ši integracinė, inkorporacinė žemių įjungimo į Lenkiją programa buvo nukreipta prieš vokiečių ekspansiją. Rusijos atžvilgiu buvo manyta, jog revoliucija panaikino jos agresyvius instinktus ir pavojų iš jos pusės. Dėl savo tautinių tikslų paprastumo ir aiškumo programa sulaukė daugumos Seimo politinių jėgų pritarimo⁷⁰.

Tuo tarpu J. Piłsudskio „Rytų politikos“ programa kirtosi su minėtąja. Visų pirma ji buvo nukreipta prieš Rusijos „amžiams užkoduotas“ ekspansines užmačias ir siekė susilpninti jos įtaką Baltijos ir Juodosios jūrų

pakraščiuose. Antra – savo siekiais ši programa pasisakė ne už tautinės Lenkijos, bet už savarankiškų, apsisprendusių dėl federacinių, sąjunginių ryšių su Lenkija laisvų valstybių darinį⁷¹. Ši koncepcija dažnai buvo anksčiau, o ir dabar dar, vadinama federacine. Be kita ko, M. Sokolnickis ją prilygino viduramžiškai Richelieu (Rišeljė) programai⁷². Tačiau jos esmę bene tiksliausiai nusakė ir išaiškino M. Römeris. Jo nuomone, J. Piłsudskio planuota Didžioji Rytų imperija nebūtų buvus federacija, tai būtų „Dominijų imperija“ arba „Lenkų dominijų imperija“, apimanti anksčiau Jogailaičių valdytą teritoriją. Ji būtų buvus sudaryta iš trijų, o gal keturių valstybiškai susitvarkiusių narių – Lenkijos, Ukrainos ir istorinės Lietuvos, iš pastarosios buvo numatyta galimybė išsiskirti ir Baltarusijai. Šio darinio savotiško globėjo (protektoriaus) vaidmuo buvo numatytas Lenkijai – kaip politiškai ir kultūriškai stipriausiam, konsoliduočiausiam vienetai⁷³.

Siekdamas įgyvendinti savo koncepciją, J. Piłsudskis planavo užimti žemes, kurių centrai būtų buvę Vilnius, Minskas, Kijevas. Užėmus šias žemes, Lenkijos Seime būtų atkritęs vieningos Lenkijos sukūrimo klausimas ir būtų iškilęs Ukrainos, Lietuvos, o gal ir Baltarusijos atkūrimo federaciniame, konfederaciniame junginyje reikalas.

1919 m. balandį J. Piłsudskis ėmėsi šios programos įgyvendinimo – pradėjo Vilniaus išvadavimą iš Sovietų Rusijos. Slapta buvo planuojama karo operacija, buvo bandoma sudaryti vyriausybę, kuri užėmus Vilnių turėjo pasiskelbti Lietuvos vyriausybę, turinčia sušaukti Lietuvos Steigiamąjį Seimą. Seimas turėjo susijungti su tuomet egzistavusia Lietuvos vyriausybę, kurios valdžia rezidavo Kaune. Seimas turėjo nustatyti ir santykius su Lenkija. Tokios vyriausybės vadovu – ministrų kabineto pirmininku – turėjo tapti (o tiksliau, buvo numatytas) M. Römeris, kaip asmuo, turintis autoritetą ir tarp lietuvių, ir tarp Lietuvos lenkų bei baltarusių⁷⁴.

M. Römeris, kuris tuo metu dirbo Lomžos apskrities teismo teisėju, įsitraukė į šių planų realizavimą: dalyvavo balandžio 5–6 dienos konsultacijose, vykusiose Varšuvoje, vykdė J. Piłsudskio pavedimą – vyko į Kauną tartis su lietuvių politikais (J. Vileišiu, S. Kairiu, Stanislovu Naru-

⁶⁹W. Pobóg-Malinowski, op. cit., t. 2, s. 34.

⁷⁰Ibid., s. 50–53.

⁷¹Ibid., s. 47–49.

⁷²Ibid., s. 48.

⁷³M. Römeris, „Juozas Piłsudskis“, – *LAIS*, t. 3, *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 464–465.

⁷⁴M. Römer, „Dziennik“, t. 25, l. 127–130.

tavičiumi, Petru Leonu) dėl jų dalyvavimo šioje operacijoje⁷⁵. Savo esme J. Piłsudskio „Rytų imperijos“ sukūrimo idėja atitiko M. Römerio Jogailaičių Žečpospolitos idėją. Abi koncepcijos buvo nukreiptos prieš Rusijos ekspansiją, abiejose buvo pabrėžta ryšių užmezgimo su Lenkija svarba, akcentuojama laisvo apsisprendimo teisė, abi pasisakė prieš prievartinį istorinės Lietuvos vientisumo panaikinimą. Neatrodė M. Römeriui grėsmingos ir imperialistinės tendencijos J. Piłsudskio koncepcijoje – tokias turėjo neutralizuoti išsąmonintas poreikis bendrai gintis nuo Rusijos ekspansijos, taip pat demokratijos, laisvės šūkių įgyvendinimas įstatymų leidybos ir tarpusavio bendravimo praktikoje⁷⁶.

Tačiau gyvenimo tėkmė viską pertvarkė kitaip. M. Römerio misija į Kauną nepasisekė. Demokratiškai nusiteikę minėti lietuvių politikai nepatikėjo J. Piłsudskio planų įgyvendinimo realumu, be to, ir patys planai jiems atrodė perdėm imperialistiški, todėl bendradarbiavimo jie atsiskakė⁷⁷. J. Piłsudskis tarsi patvirtino tokius lietuvių, o ir paties M. Römerio, bebūnančio Kaune, nuogaštavimus. M. Römeriui dar tebesitariant su lietuviais (balandžio 19 d.) lenkų kariuomenė, išstūmusi bolševikus, užėmė Vilnių ir „pastatė“ lietuvius prieš įvykusį faktą. Lenkijos Seimo pozicija, lietuvių politikų neigiama reakcija į Vilniaus užėmimą niekais pavertė visus minėtus planus.

Kaip šių įvykių padariniai vertintini tolesni įvykiai: 1921 m. kovo mėn. Rygoje pasirašytas Lenkijos ir Sovietų Rusijos susitarimas, 1920 m. spalio mėn. Lucjano Želigowskio (Liucijano Želigovskio) akcija ir 1922 m. „Vidurio Lietuvos“ seimo nutarimai. Šitaip didžioji dalis istorinės Lietuvos žemių buvo prijungta, tarp savęs jas pasidalijant, prie Sovietų Rusijos ir Lenkijos, virto pastarosios „kresais“. Niekam nebekilo abejonių dėl nacionalistinės endekų politikos pergalės.

Taigi Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija patyrė fiasko, pasirodė besanti utopija.

* * *

Dėl moderniosios nacionalizmo ideologijos besirutuliojantys procesai (tautinės savimonės stiprėjimas, tautos egzistenciją laiduojančios tautinės valstybės idėjos sparti raida...) istorinės Lietuvos teritorijoje jau buvo per daug toli pažengę – M. Römeris nebegalėjo jų pajungti Lietuvos valstybingumo koncepcijos įgyvendinimui, derinti jų su krajovcų ideologijos vertybėmis (istorinės savimonės pirmumas, istorinės valstybės atkūrimas). Pastarosios kėlė daug abejonių dėl savo atitrūkimo nuo realijų ir ypač dėl to, kad nepakankamai buvo įvertintas agresyvusis lenkų ir gynybinis lietuvių nacionalizmas. Todėl Mykolo Römerio koncepcija vertin-

tina kaip nesėkmingas mėginimas sujungti tradicionalizmą (Jogailaičių unijos požiūriu) su postromantizmu (daugiatautės moderniosios valstybės požiūriu).

⁷⁵ Ibid., l. 129–130, 136–146.

⁷⁶ Ibid., l. 129–131, 138.

⁷⁷ Ibid., l. 145.